

“YASHIL IQTISODIYOT” O‘ZBEKISTON BARQAROR RIVOJLANISHINING MUHIM YO‘NALISHI SIFATIDA

Sattikulova Gavxarniso Axmadxanovna

TDSHU “Iqtisodiyot va menejment” kafedrası katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15194459>

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonning barqaror rivojlanishiga erishish uchun “yashil iqtisodiyot” va dekarbonizatsiyaning ahamiyati, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, sanoat uskunalari modernizatsiya qilish, iqtisodiyot tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish choralari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Barqaror rivojlanish, yashil iqtisodiyot, dekarbonizatsiya, qayta tiklanadigan energiya manbalari, energiya samaradorligi, ekologik xavfsizlik, quyosh energetikasi, uglerod chiqindilari, yashil texnologiyalar.

Kirish

So‘nggi yillarda dunyo jamoatchiligi oldida turgan dolzarb masalalardan biri “yashil iqtisodiyot” tamoyillari yordamida barqaror rivojlanishga erishishdir. Global iqlim o‘zgarishlari va tabiiy resurslarning kamayishi sharoitida ko‘plab mamlakatlar, shu jumladan O‘zbekiston, uglerod izini kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish va atrof-muhit sifatini yaxshilash uchun innovatsion yondashuvlarni joriy qilmoqda. “Yashil iqtisodiyot” tamoyillari va dekarbonizatsiya O‘zbekistonning barqaror rivojlanish va ekologik xavfsizlikka erishish yo‘lidagi milliy strategiyasining muhim elementlaridan biriga aylangan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

“Yashil” iqtisodiyotni shakllantirishning nazariy masalalari mahalliy va xorijiy mutaxassislar tomonidan faol ishlab chiqildi. G‘arb olimlaridan R.Shmalensee, K. Makiela, T. Misztur, N. Stern, S. Styepanovich, D. Tomich, M. Skare, S. Banjaf va J. Boyd, N. Lindberg va boshqalarning asarlarini qayd etish mumkin.

MDH tadqiqotchilari orasida “yashil” iqtisodiyotning shakllanishini o‘rganishga alohida hissa qo‘shgan S.N. Bobylev, S.N. Mixaylova, P.A. Kiryushin, M.V. Tereshina, E.M.Zomonova, V.M. Zaxarov va boshqalar.

So‘nggi yillarda mamlakatimiz iqtisodchilari O‘zbekistonda “yashil” iqtisodiyotning shakllanishini o‘rganishda sezilarli faollik ko‘rsatmoqda. Ulardan Vaxabov A.V., Abduvalieva A.A., Z. Nurov, Shodimetova K. va boshqalarni qayd etishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda iqtisodiy-statistik, taqqoslash va boshqa zamonaviy ilmiy o‘rganish usullaridan foydalanildi. Shuningdek, sohaga oid ta’lim tashkilotlarining ta’lim tizimiga doir tahliliy ma’lumotlari, qonun xujjatlari, xalqaro ilmiy nashrlar bazalari ma’lumotlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Yashil iqtisodiyot – bu tabiiy resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitga zararli ta’sirni kamaytirish va uglerod chiqindilarini kamaytirishga qaratilgan rivojlanish modeli. Ushbu konsepsiyaning asosiy tamoyillari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- energiya samaradorligi;
- qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish;
- ekologik toza ishlab chiqarish va iste’mol;
- chiqindilarni va ifloslanishni kamaytirish;
- ekosistemalarni va odamlarning salomatligini himoya qilish orqali yashash sifatini yaxshilash.

Yashil iqtisodiyotning joriy etilishi nafaqat atrof-muhitga ta’sirni kamaytirishga, balki iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantirishga, yangi ish o‘rinlarini yaratishga va barqaror texnologiyalarga sarmoya jalb qilishga yordam beradi.

Dekarbonizatsiya – bu uglerod dioksidi (CO₂) va boshqa issiqxona gazlarining atmosferaga chiqishini kamaytirish jarayonidir. Asosan bu uglevodorod energiya manbalariga bo‘lgan qaramlikni kamaytirish va toza, qayta tiklanadigan va energiya samarador texnologiyalarni joriy etish orqali amalga oshiriladi. Bu quyosh, shamol va gidroenergiya, energiya samaradorligini oshirish, uglerod texnologiyalaridan foydalanish, shuningdek, sanoat, transport va qurilishda yangi innovatsion usullarni qo‘llashni o‘z ichiga oladi. Dekarbonizatsiya nafaqat texnik o‘zgarishlarni, balki

“yashil iqtisodiyot”ga o‘tish uchun rag‘batlantiruvchi mexanizmlar yaratishni, siyosiy va iqtisodiy sharoitlarni shakllantirishni talab qiladi.

Energiyani samarali ishlatish dekarbonizatsiya jarayonining muhim elementlaridan biridir. Ko‘plab yetakchi davlatlar energiya sarfini qisqartirish uchun qat’iy standartlar joriy qilmoqda, shu jumladan binolarni modernizatsiya qilish, energiya samarador texnologiyalarini qo‘llash, issiqlik izolyatsiyasini yaxshilash va energiya samarador isitish, ventilyatsiya va konditsioner tizimlaridan foydalanish. Misol uchun, AQSh va Yevropa Ittifoqi davlatlarida binolarni energiya tejash uchun standartlar joriy qilinmoqda, jumladan passiv uylar (zero-energy buildings), bu uylar minimal energiya sarflaydi.

Parij iqlim kelishuvi imzolanganidan so‘ng, O‘zbekiston issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish bo‘yicha bir qator majburiyatlarni o‘z zimmasiga oldi. Energetika sektoridagi chiqindilarni kamaytirish bo‘yicha davlat siyosatini amalga oshirish borasida erishilgan natijalar uchun Jahon bankidan to‘lovini olgan birinchi mamlakat bo‘ldi. Jahon bankining “Innovatsion uglerodli moliyalashtirish” (iCRAFT) dasturi milliy iqtisodiyotda energiya samaradorligini oshirish, energiya subsidiyalarini qisqartirish va ekologik toza energiya manbalariga o‘tish imkoniyatlarini kengaytirdi. O‘zbekiston hukumati iCRAFT dasturi doirasida olingan mablag‘larning bir qismini, elektr energiyasi va gaz narxlaridagi o‘zgarishlardan zarar ko‘rgan zaif oilalarga moliyaviy yordam ko‘rsatishga yo‘naltirish majburiyatini oldi. Shuningdek, bu mablag‘lar O‘zbekistonni “yashil” iqtisodiyotga o‘tishi va energiya sektorini isloh qilish bo‘yicha davlat dasturini amalga oshirishda yordam beradi.

O‘zbekiston geografik va iqlim sharoitlari tufayli quyosh va shamol energiyasini rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega. Mamlakatimizda quyoshli kunlar ko‘pligi quyosh panellarini ishlatish uchun katta imkoniyatlarni taqdim etadi. Shuningdek, O‘zbekiston keng ochiq maydonlarga ega bo‘lib, ayniqsa cho‘l va yarim cho‘l hududlarida shamol energiyasidan samarali foydalanishga qulay sharoitlarga ega. Energiya yangi turlarining rivojlanishi O‘zbekistonga uglerod chiqindilarini sezilarli darajada kamaytirishga, iqlim o‘zgarishi bilan kurashishga va mamlakatdagi ekologik vaziyatni yaxshilashga yordam beradi. Bundan tashqari, bu o‘z navbatida, energiya

xavfsizligi darajasini oshiradi va import qilinadigan qazilma yoqilg'ilarga qaramlikni kamaytiradi. Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish barqaror va ishonchli energiya infratuzilmasini yaratishga yordam beradi, bu esa mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ekologik toza tarmoqlarda yangi ish o'rinlarini yaratadi.

Energetikada an'anaviy uglerod va gaz ishlatish atmoferaga uglerod dioksidi chiqarishining yuqori darajasiga olib keladi. Quyosh va shamol energiyasi stantsiyalari kabi toza energiya manbalariga o'tish uglerod izini qisqartirishga yordam beradi. O'zbekistonda dekarbonizatsiya sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri bu quyosh va shamol energiyasi stantsiyalariga faol investitsiya kiritish orqali muqobil energiya manbalariga o'tishdir.

Bugungi kunda respublikamizning 7 ta viloyatida umumiy quvvati 2,6 GVt bo'lgan 9 ta quyosh fotoelektr stansiyasi hamda bitta shamol elektr stansiyasi ishlamoqda. Energetika vazirligining maълумотларга кўра, "yashil" elektr stansiyalar tomonidan 2024-yilning birinchi yarmida 1,6 mlrd kVt·soat elektr energiyasi ishlab chiqarilgan¹.

Shu paytgacha quyosh elektr stansiyalari tomonidan 3 mlrd 493,6 mln kVt·soat, shamol elektr stansiyasi tomonidan esa 506,4 mln kVt·soat elektr energiyasi ishlab chiqarildi. Buning natijasida esa 1,2 mlrd kub metr tabiiy gaz tejalishiga; atmosferaga 1 mln 680 ming tonna zararli gazlar chiqishining oldi olindi.

Hozirda O'zbekiston sanoatni modernizatsiyalash va iqtisodiyot sohalarida energiya samaradorligini oshirish bo'yicha bir qator dasturlarni amalga oshirmoqda. Sanoatda eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini yangilash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va jarayonlarni avtomatlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu energiya sarflarini kamaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishga yordam beradi. Shu tashabbuslar doirasida samarali energiya manbalarga o'tish ham amalga oshiriladi, bu resurslarning optimal ishlatilishiga va uglerod dioksidi chiqarilishini kamaytirishga yordam beradi.

¹ (https://t.me/minenergy_uz/12186)

Qurulish sohasida O'zbekiston zamonaviy energiya samaradorligi standartlarini joriy etmoqda, bu standartlar innovatsion materiallar va texnologiyalarni ishlatish, binolarning issiqlik izolyatsiyasini yaxshilash va energiya iste'molini kamaytirishga yordam beruvchi tizimlarni joriy etishni o'z ichiga oladi. Natijada, bu choralar isitish va sovitish uchun energiya sarfini sezilarli darajada qisqartirishga va turmush uchun qulaylikni oshirishga yordam beradi.

Transport sohasida infratuzilmani modernizatsiyalash va avtoparkni yangilashga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu borada, jamoat transporti tizimida ekologik toza transport vositalarini, masalan, elektrobuslar va muqobil energiya manbalarida ishlaydigan avtomobillarni joriy etishga alohida e'tibor qaratiladi. Bu nafaqat havo ifloslanishini kamaytirishga, balki mamlakatdagi umumiy ekologik vaziyatni yaxshilashga ham yordam beradi.

Dekarbonizatsiya jarayonida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini, xususan, quyosh panellari, shamol generatorlari, issiqlik nasoslari va biomassani joriy etishda davlat subsidiyalari yoki to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirish mexanizmi muhim rol o'ynaydi. Bu xususiy shaxslar va kompaniyalar uchun birinchi kapital xarajatlarini sezilarli darajada kamaytiradi va bunday texnologiyalarni keng tarqatilishini ta'minlaydi. Ba'zi mamlakatlarda (masalan, Germaniya, Buyuk Britaniya va AQSh) hukumat quyosh panellarini turar-joy va tijorat binolariga o'rnatish uchun subsidiyalar yoki dasturlar taklif qiladi. Bunday dasturlar doirasida quyosh energiya tizimini o'rnatishning 30% gacha xarajatlarini qoplash mumkin.

AQShda investitsiyaviy soliq kreditlari (ITC) federal dasturi mavjud bo'lib, u xususiy shaxslar va biznes sub'ektlariga quyosh energiya tizimini o'rnatishning 30% gacha soliq kreditini olish imkonini beradi. Bu dastur 2032 yilgacha amal qiladi va quyosh panellarini o'rnatish xarajatlarini sezilarli darajada kamaytiradi. YeS, AQSh va Kanadada elektromobillarni xarid qilish uchun soliq imtiyozlari va kreditlar taklif etiladi. Masalan, AQShda yangi elektromobillarni xarid qilish uchun 7,500 dollargacha soliq krediti beriladi. Buyuk Britaniya va Frantsiyada esa energiya samarador tizimlari, xususan izolyatsiya, energiya samarador oynalar va past energiya iste'mol qiladigan isitish kotyollarini o'rnatishga soliq imtiyozlari yoki subsidiyalar berilmoqda.

Bir qator rivojlangan mamlakatlar iqlim o'zgarishlari bilan kurashishga va ekologik toza texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar va loyihalarga grantlar taklif qiladi. AQShda Energetika vazirligi (DOE) dasturi va YeSdagi shunga o'xshash dasturlar yangi ekologik tozalangan texnologiyalar va yechimlarni ishlab chiqish uchun moliyalashtirish taqdim etadi. Bunday texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish bilan shug'ullanuvchi kompaniyalar tadqiqotlarini qo'llab-quvvatlash uchun grantlar olishlari mumkin.

Sanoat, qurilish va transport texnologiyalarini modernizatsiyalashga qaratilgan kompleks yondashuv O'zbekistonga energiya samaradorligini ta'minlashga yordam beradi, va bu jarayon o'z navbatida global ekologik va ustuvor rivojlanish tendentsiyalariga mos keladi.

Milliy iqtisodiyot ham agrar sohada "yashil" transformatsiyani amalga oshirishga faol ishlamoqda, kimyoviy o'g'itlar va pestitsidlardan foydalanishni kamaytirib, organik o'g'itlardan foydalanishni ko'paytirilmoqda.

"Yashillashtirish" dasturlarini amalga oshirishda muhim yo'nalishlardan biri qonunchilik va institutsional mexanizmlarni yaratish hisoblanadi. Bunda ekologik standartlar qabul qilish, ekologik tozalangan texnologiyalar uchun soliq imtiyozlarini joriy etish va ekologik normalarga rioya qilishni kuchaytirish lohida ahamiyatga ega. Hududda ekologik tafakkurni rivojlantirish va ustuvor rivojlanish va "yashil" texnologiyalar sohasida mutaxassislarni tayyorlash ham dekarbonizatsiya strategiyasining muhim yo'nalishlaridir.

Xulosa va takliflar

"Yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish va O'zbekiston iqtisodiyotining dekarbonizatsiyasi, barqaror va ekologik xavfsiz iqtisodiyot yaratish uchun muhim va zaruriy qadamlardir. Barqaror rivojlanishga erishish uchun kompleks yondashuv zarur bo'lib, bu "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish va dekarbonizatsiyani faol amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, sanoatni modernizatsiya qilish, energiya samaradorligini oshirish va ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish milliy strategiyaning asosiy elementlaridir. Ushbu choralar nafaqat uglerod chiqindilarini kamaytirishga, balki

iqtisodiy o‘rinishni rag‘batlantirishga, yangi ish o‘rinlarini yaratishga va barqaror sohalarga sarmoya jalb qilishga yordam beradi. O‘zbekiston quyosh va shamol energiyasi sohasida “yashil” texnologiyalarni joriy etish uchun katta salohiyatga ega, bu mamlakatni qazilma resurslarga bo‘lgan qaramlikdan ozod qiladi va energiya xavfsizligini mustahkamlaydi. Qonunchilikni rivojlantirish, ekologik toza texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash va aholining ekologik ongliligini oshirish mamlakatda ekologik xavfsiz va energiya samarador iqtisodiyotni amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

REFERENCES

1. “2019-2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-son 2019 yil 4 oktabr.
2. Г.В. Сафонов, М.Л. Козельцев, А.В. Стеценко, А.Л. Дорина. Перспективы декарбонизации мировой экономики в контексте реализации Парижского климатического соглашения ООН. Вестник международных организаций. 2022. – Т.17. – № 4. – С.38–61
3. Саттикулова Г.А. Ўзбекистоннинг ижтимоий тараққиётида атроф-мухит сифатинининг аҳамияти. “Innovations in science and technologies” ilmiy-elektron jurnali № 8, dekabr 2024, 39-48 б.
<https://innoist.uz/index.php/ist/article/view/533>